

ΜΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΡΩΣΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΥ*

Ο Μ. Θ. Λυκιαρδόπουλος μνημονεύεται συχνά, αν και τις περισσότερες φορές φευγαλέα, στις μελέτες για τη ρωσική λογοτεχνία κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Αναφέρεται συνήθως ως συνεργάτης του περιοδικού *Βεσί* (*Ζυγός*, 1904-1909), το οποίο έπαιξε σημαντικότερο ρόλο στην ιστορία του ρωσικού μοντερνισμού. Το ενδιαφέρον που προκαλεί για την ελληνική έρευνα η δραστηριότητα του Λυκιαρδόπουλου στο *Ζυγό*, επισημάνθηκε πριν από πολλά χρόνια από τον Μήτσο Αλεξανδρόπουλο, στον τρίτο τόμο της ιστορίας του *Η Ρωσική λογοτεχνία. Ιστορία σε τρεις τόμους. Από τον 11ον αιώνα μέχρι την επανάσταση του 1917* (εκδ. «Κέδρος», 1977-1978). Τονίζοντας τη συμβολή του περιοδικού *Ζυγός* στην παρακολούθηση της ξένης πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής γράφει και τα εξής: «Για πρώτη φορά από τις σελίδες του περιοδικού γίνεται και η νεώτερη ελληνική λογοτεχνία αντικείμενο της ρωσικής προσοχής με σειρά κατατοπιστικά σημειώματα του Μ. Λυκιαρδόπουλου, στενού συνεργάτη και, λίγο αργότερα, από τους υπεύθυνους συντάκτες του *Ζυγού*. Όπως φαίνεται από τα σημειώματά του (παρουσιάσεις, ανασκοπήσεις των αθηναϊκών πνευματικών χρονικών και άλλο ενημερωτικό υλικό) ο αρθρογράφος, που ήταν και εξάαιρετος αγγλομαθής και μεταφραστής κυρίως του Ουάιλντ, παρακολουθούσε μ' επιμέλεια και από καλή σκοπιά τα ελληνικά πράγματα και με τη δική του μάλλον διαμεσολάβηση ο *Ζυγός* είχε συμπεριλάβει στον κύκλο των συνεργατών του και τον Παύλο Νιρβάνα και αποκαταστήσει στενή επαφή με ελληνικά έντυπα της εποχής, κυρίως με τα *Παναθήναια* (σ. 80).

Ξεκινώντας απ' αυτήν την πληροφορία πριν από δέκα περίπου χρόνια επιχείρησα κι εγώ την πρώτη μου δοκιμαστική έρευνα στον ρωσικό προεπαναστατικό τύπο. Ετοίμαζα την μονογραφία μου για τον Καβάφη και άξιζε τον κόπο να εξετάσω, μήπως σ' εκείνο τον πνευματικό αναβρασμό και την έκρηξη της μεταφραστικής δραστηριότητας που χαρακτήριζε έντονα την πολιτιστική ζωή της προεπαναστατικής Ρωσίας, κάποιο κύμα είχε βγάλει στην επιφάνεια και τον Αλεξανδρινό. Κανένα ίχνος του Καβάφη δεν έτυχε να εντοπίσω, αλλά η γνωριμία μου με τον Μ. Λυκιαρδόπουλο με είχε εντυπωσιάσει. Κράτησα με-

* Το κείμενο είναι εισαγωγή σε μια ευρύτερη μελέτη που ετοιμάζεται για έκδοση.

ρικές σημειώσεις και άφησα το θέμα για κάποια άλλη ειδική μελέτη. Τώρα ήρθε και η δική της ώρα.

Η περίπτωση του Μ. Λυκιαρδόπουλου αξίζει να μελετηθεί από μερικές απόψεις. Πρώτον, ως μια σοβαρή προδρομική κρούση της συστηματικής ενημέρωσης του ρωσικού αναγνωστικού κοινού για την νεώτερη, την σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία. Η πλευρά αυτή με ενδιέφερε ιδιαίτερα, επειδή μετά από μισό περίπου αιώνα, στο νέο στήσιμο μιας τέτοιας προσπάθειας έτυχε να πάρω μέρος κι εγώ η ίδια. Ο Μ. Λυκιαρδόπουλος, όπως αποδεικνύεται, υπήρξε για μας ένας μακρινός πρωτοπόρος.

Άξια μιας διερεύνησης είναι η οπτική γωνία από την οποία ο Λυκιαρδόπουλος βλέπει και εκτιμά την πνευματική κίνηση στην Ελλάδα —επηρεασμένος, οπωσδήποτε, από τον ακμάζοντα ρωσικό μοντερνισμό. Και—μια και ο Λυκιαρδόπουλος βρέθηκε ακριβώς στην φωλιά του, στο επίκεντρο των πνευματικών ζυμώσεων και συγκρούσεων— δε μπορεί να μη μας ενδιαφέρει και η δική του προσωπικότητα, ο ρόλος του, η συμμετοχή του, η δική του πορεία μέσα στο πολιτιστικό περιβάλλον, που αποτελούσαν οι κορυφαίες φυσιολογικές της ρωσικής προεπαναστατικής λογοτεχνίας.

Τέλος, μια ακόμη πτυχή: η παρουσία του Λυκιαρδόπουλου στον ελληνικό πνευματικό χώρο, όπου για ένα διάστημα εισέρχεται επίσης δυναμικά, ενημερώνοντας αντίστοιχα το ελληνικό πια κοινό για την πολιτιστική κίνηση στην Ρωσία. Θα έχουμε λοιπόν την δυνατότητα να γνωρίσουμε μια ακόμα περίπτωση ενός μορφωμένου, προικισμένου, δραστήριου (και πολυμήχανου, ίσως) Έλληνα της διασποράς και να προσεγγίσουμε, έστω πολύ περιορισμένα, εκείνη την θρυλική πλέον εποχή.

Ξεκινώντας την έρευνα, φοβόμουν πως θ' αντιμετώπισω αρκετές δυσκολίες —κυρίως την έλλειψη επαρκών στοιχείων για τον ίδιο τον Λυκιαρδόπουλο. Οι ολιγόλογες ρωσικές αναφορές σ' αυτόν μπορούσαν να έχουν διπλή εξήγηση: είτε η δική του περίπτωση επισκιάζόταν απλώς για τους ρώσους μελετητές από άλλα μεγάλα λογοτεχνικά αναστήματα του διερευνώμενου χώρου είτε ο χρόνος δεν είχε φυλάξει παρά αυτά τα ελάχιστα που αναφέρονταν. Την απάντηση έπρεπε να δώσουν τα λογοτεχνικά αρχεία και ευτυχώς είχαν να μου προσφέρουν αρκετά. Θα ξεκινήσω από τα αυτοβιογραφικά στοιχεία του Λυκιαρδόπουλου που έφτασαν στα χέρια μου την τελευταία μέρα της δέμηνης ερευνητικής αποστολής μου στη Μόσχα¹. Πρόκειται για απαντήσεις

1. Μου τα έστειλε από το Λένινγκραντ η Τατιάνα Πάβλοβα, που είχε ασχοληθεί παρεπιπτόντως με τον Λυκιαρδόπουλο στα πλαίσια της διατριβής της «Όσκαρ Ουάιλντ στη Ρωσία».

που έγραψε ο ίδιος ο Λυκιαρδόπουλος στην έρευνα του γνωστού φιλόλογου Σ. Βεγγέροφ (Αρχείο Ινστιτούτου ρώσικης λογοτεχνίας, φ. 377, χ. 445).

— Επώνυμο	Λυκιαρδόπουλος
— Όνομα	Μιχαήλ
— Πατρώνυμο	του Θεοδώρου
— Απασχόληση	Λογοτεχνία, Δημοσιογραφία
— Πότε γεννήθηκε	9 Μαρτίου 1883
— Πού	Στη Νεάπολη
— Σε τι οικογένεια	σε οικογένεια εμπόρων
— Θρήσκευμα ή εθνικότητα	ορθόδοξος χριστιανός, Έλληνας υπήκοος
— Πού έλαβε γενική μόρφωση	Νεάπολη, έπειτα Ροστόβ επί του Ντον
— Πού έλαβε ανώτερη μόρφωση	Τεχνική Σχολή (δεν τελείωσα) Στη Ρωσία βρίσκομαι από το 1894. Είμαι γραμματέας του Θεάτρου Τέχνης της Μόσχας από το 1910.

Μ' αυτήν ακριβώς την ιδιότητα του γραμματέα του Θεάτρου Τέχνης (μετά το κλείσιμο του Ζυγού) συμπεριλαμβάνεται ο Μ. Λυκιαρδόπουλος στη δεύτερη συλλογή αυτοβιογραφιών του Βεγγέροφ στο φάκελλο του Θεάτρου Τέχνης (του Στανισλάφσκι).

Ας συμπληρώσουμε αυτά τα λίγα στοιχεία για την καταγωγή του Μ. Λυκιαρδόπουλου με την μαρτυρία του Μπορίς Σαντοφσκόϊ, πολύ στενού, επίσης, συνεργάτη του περιοδικού Ζυγός. Στις ανέκδοτες ακόμα αναμνήσεις του (Ζυγός). Αναμνήσεις ενός συνεργάτη 1904-1909), που φυλάγονται στο Κεντρικό αρχείο Γραμμάτων και Τεχνών της Μόσχας (φ. 464, σ. 1, χ. 3), ανατρέχω πολλές φορές. «Ποιός ήταν και από πού, άγνωστο, —γράφει ο Σαντοφσκόϊ.— Ο ίδιος ο Λυκιαρδόπουλος έλεγε, πως ο πρόγονός του Ρικάρδο, Ιταλός, μετανάστεψε στην Ελλάδα από τη Γένοβα και πήρε το επώνυμο Ρικαρδόπουλος, ενώ τα παιδιά του έγιναν Λυκιαρδόπουλοι. Στον «Έλληνα» μας ενώθηκαν επιτυχώς οι θετικές πλευρές και των δύο πολιτισμών. Την ιδιοτελή πρακτικότητα του Έλληνα συγκρατούσε το καλλιτεχνικό τάμπεραμέντο ενός απογόνου του Τάσσο» (σ. 12).

Περιγράφει ο Σαντοφσκόϊ και τις εμφανίσεις του Λυκιαρδόπουλου στο νεοβγαλμένο Ζυγό την άνοιξη του 1904. Ήταν τότε ακόμα φοιτητής της Αυτοκρατορικής Τεχνικής Σχολής της Μόσχας (σε λίγο την εγκατέλειψε) και

φορούσε την μπλε φοιτητική φόρμα. «Μελαχροινός, ψηλός νέος της δικής μου ηλικίας —γράφει ο Σαντοφσκόϊ,— όμορφος, με νότιο προφίλ». Πλησίαζε το γραφείο με βιβλία που προορίζονταν για βιβλιοκρισία, —αμαλακά, μουλωχτά. Έδινε κάτι χαρτιά στον Μπριούσοφ, μιλούσε μαζί του πολύ σιγανά και επέστρεφε στα βιβλία. «Ήταν τόσο σεμνός, ώστε δεν τολμούσε ούτε να καθήσει. Κανείς στο Ζυγό δεν άκουγε την φωνή του» (σ. 12).

Κάπως έτσι, συνεσταλμένα, με δέος, παρουσιάστηκε στο Ζυγό το Μάρτη του 1904 και ο ίδιος ο Σαντοφσκόϊ, δευτεροετής φοιτητής της φιλολογίας, που έγραφε με μανία ποιήματα. «Πόσο χρονών είσθε;» —τον είχε ρωτήσει στην πρώτη συνάντησή τους ο Μπριούσοφ. Και ο Σαντοφσκόϊ, που στα είκοσι δύο του χρόνια ένιωθε πολύ «μεγάλος» και ντρεπόταν γιατί δεν πρόλαβε να φτιάξει κάτι το σοβαρό, κοκκίνισε και είπε ψέμματα: «Είκοσι...σε λίγο», ενώ ο Μπριούσοφ πρόσθεσε: «Κι εγώ τριάντα σε λίγο». Ήταν πράγματι πολύ νέοι όλοι τους σχεδόν οι στυλοβάτες του Ζυγού, αφού και ο επικεφαλής τους, ο Μπριούσοφ, πλατύτατα γνωστός ως ηγετική φυσιογνωμία της σχολής του ρωσικού συμβολισμού, ήταν μόλις τριαντάρης.

Αλλά η γνωριμία και η συνεργασία του Λυκιαρδόπουλου με τον Μπριούσοφ ξεκινά, όπως αποδεικνύεται, πριν από τον Ζυγό, δύο χρόνια νωρίτερα, όταν ο Λυκιαρδόπουλος είναι 19 χρονών. Υπάρχει στο αρχείο του Μπριούσοφ ένα γράμμα του Λυκιαρδόπουλου με ημερομηνία 1 Ιουνίου 1902 (στο Τμήμα Χειρογράφων της Βιβλιοθήκης Λένιν —στο εξής θα αναφέρεται με τα αρχικά της Βιβλιοθήκης: ΓΒΛ. Φ. 386.92.22). Συνοδεύει κάποιες μεταφράσεις που δεν διασώθηκαν, μάλλον από τα ιταλικά (αφού ο Λυκιαρδόπουλος αναφέρει πως σε κάποια αμφίβολα σημεία βάζει σε παρένθεση ιταλικές λέξεις). «Αν μπορώ σε κάτι να σας φανώ χρήσιμος, —τελειώνει το γράμμα,— αφήνω και τη διεύθυνσή μου στο Ροστόβ» (Ροστόβ επί του Ντον, Μπολσάγια Σαντόβαγια 51, Μιχαήλ Θεοδώροβιτς Λυκιαρδόπουλος). Είναι η εποχή των διακοπών και ο πρωτοετής φοιτητής της Αυτοκρατορικής Τεχνικής Σχολής της Μόσχας Λυκιαρδόπουλος πηγαίνει στο Ροστόβ στους γονείς του.

Το επόμενο στην χρονολογική σειρά εύρημα στο αρχείο του Μπριούσοφ μας πληροφορεί πως στις 31 Ιανουαρίου 1904 ο Μπριούσοφ και ο Λυκιαρδόπουλος είχαν συνάντηση και μακρά φιλολογική συζήτηση. Διασώθηκε το πρώτο φύλλο του ποιητικού βιβλίου του Μπριούσοφ «Urbi et orbi», που κυκλοφόρησε το 1903, με αυτόγραφη αφιέρωση του ποιητή: «Στον Μιχαήλ Θεόδωροβιτς Λυκιαρδόπουλο προς ανάμνηση της συνάντησης και της συζήτησης στις 31 Ιανουαρίου περί χωρών και λογοτεχνιών. 1904. Βαλέρι Μπριούσοφ» (Φ. 386.111.36).

Μόλις είχε κυκλοφορήσει το πρώτο τεύχος του *Ζυγού*, και η συνάντησή στις 31 Ιανουαρίου πιθανόν να έβαζε το θεμέλιο της συνεργασίας του Λυκιαρδόπουλου με το περιοδικό. Από το δεύτερο κιόλας τεύχος ο Λυκιαρδόπουλος εμφανίζεται στις στήλες του με κριτικά σημειώματα για την πνευματική ζωή στην Ελλάδα. Αλλά η αφιέρωση του Μπριούσοφ μας αφήνει να φανταστούμε πως η συζήτησή τους στις 31 Ιανουαρίου αποκάλυψε τη σοβαρή και πλατιά ενημέρωση του Λυκιαρδόπουλου για τα λογοτεχνικά πράγματα στην Ευρώπη, και η συμμετοχή του στο *Ζυγό* γρήγορα θα ξεπεράσει το αρχικό ελληνικό πλαίσιο. Πάντως έχουμε λόγους να υποθέσουμε πως τότε, στο λογοτεχνικό ξεκίνημά του, ο Λυκιαρδόπουλος προσανατολιζόταν κυρίως για την εξής διπλή αποστολή: να γνωρίσει στο ελληνικό κοινό τη ρωσική λογοτεχνία και στο ρωσικό την ελληνική.

* * *

Πώς ένιωθε, πώς έβλεπε τον εαυτό του ένας νέος 19-21 χρονών, έλληνας, πιθανόν ιταλικής καταγωγής, γεννημένος στην Ιταλία και μεγαλωμένος στη Ρωσία στα πιο κρίσιμα χρόνια της διαμόρφωσής του —από 11 χρονών; Εκτός από κάποιες μεταφράσεις —μάλλον από τα ιταλικά— που μνημονεύονται στο γράμμα προς τον Μπριούσοφ, στα στοιχεία που διαθέτουμε δεν διακρίνεται πνευματικός δεσμός με τη χώρα όπου γεννήθηκε. Αντίθετα υπάρχει έντονη ρωσική και ελληνική συνείδηση που συνυπάρχουν και συνεργάζονται. Αξίζει να εξετάσουμε με ιδιαίτερη προσοχή δύο ντοκουμέντα, πολύ διαφωτιστικά για τις αντιλήψεις του στα πρώτα λογοτεχνικά βήματα. Χρονολογικά ανήκουν στη φάση που μας ενδιαφέρει τώρα. Πρόκειται για δύο γράμματα του Λυκιαρδόπουλου (ΓΒΛ, φ. 135, II, 28.41) προς τον γνωστό ρώσο πεζογράφο Βλαδίμηρο Κορολένκο (1853-1921). Το πρώτο έχει ημερομηνία την 10η Ιανουαρίου 1904, είναι ο μήνας που εμφανίζεται ο *Ζυγός* και γίνεται η συνάντηση (στις 31) με τον Μπριούσοφ.

Είναι φανερό ότι μεταξύ Λυκιαρδόπουλου και Κορολένκο προηγήθηκε τουλάχιστον μια ανταλλαγή γραμμάτων. Ο Λυκιαρδόπουλος ευχαριστεί τον Κορολένκο για την άδεια που του έδωσε να μεταφράσει και να παρουσιάσει στα ελληνικά το διήγημά του «Τα φώτα» και ανακοινώνει πως η μετάφραση αυτή θα δημοσιευτεί σε ένα από τα προσεχή τεύχη των *Παναθήναιων*. Δικαιολογώντας την επιλογή αυτού του μικρού διηγήματος γράφει πως είναι γοητευμένος με την «ποιοτικότητά του», αλλά αναφέρει και τα στενά περιθώρια του περιοδικού —«μόλις 2-2½ τυπογραφικά», που δεν επιτρέπουν

την παρουσίαση μεγαλύτερων έργων. Επικαλείται επίσης την έλλειψη «ελευθέρου χρόνου»: «Εσείς ως πρώην τεχνολόγος, ασφαλώς το ξέρετε». (Σπουδάζει ακόμα στην Τεχνική Σχολή και ως διευθυνσή του στη Μόσχα θα αναφέρει στο τέλος: Αυτοκρατορική Τεχνική Σχολή, φοιτητής τρίτου έτους Μ. Θ. Λυκιαρδόπουλος). Πάντως στο μέλλον σχεδιάζει να μεταφράσει το «Όνειρο του Μακάρ», «Το δάσος βουτζει», την «Τελευταία ακτίνα». Στα άμεσα σχέδιά του είναι η συγγραφή ενός δοκιμίου για τον Κορολένκο, τη ζωή και το έργο του. Και —«μια και στην Ελλάδα δεν υπάρχει λογοκρισία»— θα ήθελε να δώσει περισσότερες πληροφορίες απ' ό,τι επιτρέπουν οι συνθήκες στη Ρωσία. «Απ' αυτά που υπάρχουν στη λογοτεχνία μας» —γράφει ενδεικτικά και ως «λογοτεχνία μας» εννοεί τη ρωσική, τοποθετώντας έτσι και τον εαυτό του στον ρωσικό πνευματικό χώρο και μάλιστα στην προοδευτική του πτέρυγα. Παρακαλεί τον Κορολένκο να του υποδείξει από πού μπορεί να αντλήσει αυτές τις πληροφορίες² («κυρίως θα ήθελα να έχω τις λεπτομέρειες της ζωής σας στη Σιβηρία») και να του στείλει τις φωτογραφίες που υποσχέθηκε.

Στο δεύτερο μέρος του αρκετά εκτεταμένου γράμματος ο Λυκιαρδόπουλος απευθύνεται στον Κορολένκο ως εκπρόσωπος των *Παναθηναιών*. Ο βαθμός ενημέρωσής του για τα ελληνικά πνευματικά πράγματα, καθώς και ο ένθερμος τόνος του, δηλώνουν όχι απλώς ενδιαφέρον και συμπάθεια, αλλά και την ψυχική συμμετοχή του στον ελληνικό πολιτιστικό χώρο. Κι εδώ πάλι θα πει κάποια στιγμή—«η σύγχρονη λογοτεχνία μας», εννοώντας ετούτη τη φορά την ελληνική.

«Στο γράμμα που έλαβα πρόσφατα από τη σύνταξη των *Παναθηναιών*, μου αναθέτουν να Σας παρακαλέσω, αν είναι δυνατόν, να τους δώσετε κάποιο καινούργιο ανέκδοτο έργο Σας, λογοτεχνικό είτε δημοσιογραφικό (στην τελευταία περίπτωση καλό θα ήταν το θέμα του να είχε διεθνικό χαρακτήρα είτε να αφορούσε ειδικά την Ελλάδα, την αρχαία ή τη σύγχρονη). Λόγω του μικρού μεγέθους των τευχών που Σας ανέφερα προηγουμένως, θα ήταν καλό το έργο αυτό να μην ξεπερνούσε σε έκταση το ένα τυπογραφικό. Όσον αφορά την αμοιβή, θεωρώ απαραίτητο να Σας εξηγήσω, πως τα *Παναθήναια* είναι κυρίως περιοδικό "Ιδεών" και μάλιστα νέο, επιπλέον βγαίνει στην Ελλάδα, μία χώρα φτωχή, όπου ο αγοραίος τύπος, όπως σε όλα σχεδόν τα νότια κράτη, έλαβε τεράστιες διαστάσεις και με τον τρόπο αυτόν εσκότωσε όχι

2. Αν δεν υπάρχουν τέτοιες πηγές, —γράφει ο Λυκιαρδόπουλος—, «μήπως θα βρείτε τον τρόπο να μου δώσετε αυτές τις πληροφορίες προσωπικά (μόνο —προς Θεού— σε καμία περίπτωση μη θυσιάσετε για μένα τον πολύτιμο χρόνο σας»).

μόνον το βιβλίο, αλλά και το περιοδικό (από τα περιοδικά της Ελλάδας, λογοτεχνικά-καλλιτεχνικά είναι μόνο 4) —γι' αυτό το λόγο η σύνταξη δεν είναι σε θέση να πληρώσει μεγάλη αμοιβή, πάντως είναι πρόθυμη να δεχθεί τους δικούς Σας όρους. Με συγχωρείτε, που αναγκάστηκα να θίξω και αυτήν την πλευρά του ζητήματος, αλλά "les affaires sont des affaires". Τώρα τελειώνοντας, τολμώ να Σας απευθύνω μία προσωπική παράκληση. Παράλληλα με μεταφράσεις Ρώσων συγγραφέων στα ελληνικά προσπαθώ να γνωρίσω και στο ρωσικό κοινό την σύγχρονη λογοτεχνία μας, η οποία, βέβαια, σε σύγκριση με την αρχαία είναι φτωχή και ωχρή, αλλά πάντως κάτι έχει μέσα της.

Μερικές δικές μου μεταφράσεις έχουν ήδη δημοσιευτεί σε επαρχιακές εφημερίδες και στον *Κουριέρ (Ταχυδρόμο)* της Μόσχας. Τώρα απευθύνομαι σε Σας, σε έναν από τους επικεφαλής του *Ρούσκογιε Μπογκάτσβο (Ρωσικός Πλούτος)* μήπως θεωρήσετε δυνατόν να δημοσιέψετε στο περιοδικό Σας, σε δική μου μετάφραση, το ποίημα που Σας συναποστέλλω: «'Ησκιιοι» του Μαλακάση, ενός από τους καλύτερους ποιητές μας.

Ξέρω βέβαια πως έπρεπε να αποτανθώ απευθείας στη σύνταξη, αλλά, επειδή είμαι κάπως ενήμερος των παρασκηνίων του δημοσιογραφικού κόσμου, δεν το αποφάσισα και τόλμησα να ανησυχήσω Εσάς.

Με συγχωρείτε για την ενόχληση και το σχοινοτενές γράμμα.

Με ειλικρινή εκτίμηση
Μιχαήλ Λυκιαρδόπουλος»

Σε ξεχωριστό φύλλο με τίτλο «Από τους νεοέλληνες ποιητές. "Ήσκιιοι" Μ. Μαλακάση» ακολουθεί η μετάφραση του ποιήματος.

Το γράμμα αυτό σηκώνει μερικά σχόλια. Συμπληρώνοντας τα όσα είπαμε ήδη για την εθνική και λογοτεχνική συνείδηση του Λυκιαρδόπουλου πρέπει να τονίσουμε πως φαίνεται να γνωρίζει καλά τα ελληνικά πνευματικά πράγματα, τα βλέπει από μια απόσταση και πολύ κριτικά, αλλά με αναμφισβήτητο ελληνικό πατριωτισμό —τα νιώθει ως καταστάσεις που τον αφορούν. Έχει άμεσες επαφές με την Ελλάδα και είναι πρόθυμος να αναλάβει καθήκοντα ενός δραστήριου μεσολαβητή ανάμεσα στα ρωσικά και στα ελληνικά έντυπα, ανάμεσα στους λογοτεχνικούς κύκλους των δύο χωρών. Με αυτήν την ιδιότητα εμφανίζεται άλλωστε και στον *Ζυγό* και η κριτική δραστηριότητά του εκεί, τα δύο πρώτα κυρίως χρόνια της κυκλοφορίας του περιοδικού, εκφράζει ετούτο το πνεύμα.

Έτσι ξεκινά και η μεταφραστική του δραστηριότητα: από το γράμμα του μαθαίνουμε, ότι μερικές μεταφράσεις του από τα ελληνικά έχουν ήδη δη-

μοσιευτεί³. Τα γλωσσικά του εφόδια για ένα τέτοιο έργο φαίνονται απολύτως επαρκή, αν και στο κείμενο του γράμματος προς τον Κορολένκο διακρίνονται κάποια μικροστίγματα συντακτικής αδεξιότητας. Στη μετάφραση όμως που παραθέτει, διαπιστώνει κανείς ένα λεπτό γλωσσικό αίσθημα και δεξιοτεχνία στο χειρισμό της ομοιοκαταληξίας. Στις αναμνήσεις του ο Σαντοφσκόϊ μιλάει ανεπιφύλακτα για το «καλλιτεχνικό γούστο και την κριτική οξυδέρκεια» του Λυκιαρδόπουλου, που τον βοήθησαν να εξελιχθεί σε «εξάίρετο μεταφραστή» (σ. 17).

Αξίζει να σχολιαστεί επίσης και το ίδιο 'το γεγονός της επικοινωνίας του με τον Β. Κορολένκο, επαναστατημένο αντίπαλο της τσαρικής βίας, η επιθυμία να παρουσιάσει το έργο του στην Ελλάδα και να τονίσει μάλιστα την κοινωνική του πλευρά. Δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα βιογραφικά στοιχεία που αφορούν την εξάχρονη εξορία του Κορολένκο στη Σιβηρία. Επωφελούμενος από την απουσία λογοκρισίας στην Ελλάδα, θέλει να δώσει στη δημοσιότητα λεπτομέρειες, που στη Ρωσία δε θα μπορούσαν να δουν το φως. Εκφράζει βέβαια σε κάποιο σημείο επιφύλαξη, κατά πόσο το ελληνικό αναγνωστικό κοινό μπορεί να προσεγγίσει μέσα από τη μετάφραση, να εκτιμήσει σωστά, να καταλάβει καταστάσεις που του είναι τόσο ξένες. Είναι κι αυτός ένας από τους λόγους που διαλέγει για πρώτο δείγμα το πεζοτράγουδο «Τα φώτα».

Ας προσέξουμε και την εξής πλευρά του θέματος. Ο νεαρός Λυκιαρδόπουλος, που εδώ και δύο περίπου χρόνια συνεργάζεται με τον ανακαινιστή της ρωσικής ποιητικής παράδοσης τον Μπριούσοφ και προσχωρεί στο όργανο του μοντερνισμού, τον Ζυγό, παράλληλα επιθυμεί να προβάλλει στην Ελλάδα τον ρεαλιστή (με έντονη ρομαντική φλέβα) Κορολένκο και να συνεργάζεται με το *Ρωσικό Πλούτο*, μαχητικό όργανο φιλολαϊκών και ρεαλιστών συγγραφέων, που ασκούσαν οξύτατη κριτική στα μοντέρνα ρεύματα. Είναι φανερό και προς τιμήν του, πως στις λογοτεχνικές του εκτιμήσεις και επιλογές δεν υπάρχει απόλυτη αδιαλλαξία, αν και οι προσανατολισμοί του Ζυγού

3. Κάποιες λεπτομέρειες γι' αυτές τις πρώτες του απόπειρες αντλούμε από τα *Παναθήναια*, που ένα χρόνο πριν (31-1-1908) είχαν δημοσιέψει την εξής πληροφορία: «Ο Ταχυδρόμος της Μόσχας εδημοσίευσε μετάφρασιν του διηγήματος 'Ένα δένδρο' του συνεργάτου μας κ. Παύλου Νιρβάνα, δημοσιευθέντος εις τα *Παναθήναια*. Επίσης εις το χριστουγεννιάτικον φύλλον του αυτού Ταχυδρόμου και του Λόγου του Τανάϊδος του Ροστόβ, μετεφράσθη το διήγημα 'Αιώνια Ιστορία' του διευθυντού των *Παναθηναίων* κ. Κίμωνος Μιχαηλίδου. Αι δύο μεταφράσεις οφείλονται εις τον εν Ρωσία κ. Μ. Λυκιαρδόπουλον». (σ. 256).

θα επηρεάσουν, όπως θα δούμε, την κρίση του.

Είναι φανερό επίσης, όπως το γράφει κι ο ίδιος, ότι γνωρίζει αρκετά καλά τα παρασκήνια της λογοτεχνικής ζωής, το μηχανισμό της λειτουργίας του τύπου. Διαθέτει αναμφισβήτητες ικανότητες δημοσίων σχέσεων τις οποίες, θα αξιοποιήσει άριστα στον *Ζυγό*. Η επικοινωνία του όμως με τον Κορολένκο δε φαίνεται να έχει αποτέλεσμα. Η απάντηση του ρώσου συγγραφέα στάλθηκε με μεγάλη καθυστέρηση, στις 15-4-1904⁴. Η ανταπόκριση του Λυκιαρδόπουλου θα είναι αμεσότατη, στις 19-4-1904, αλλά πολύ σύντομη και συγκρατημένη.

Διαβεβαιώνει τον Κορολένκο πως κατανοεί απόλυτα την έλλειψη χρόνου, τον πληροφορεί ότι πρόσφατα, πριν 2 μήνες, στην Αθήνα κυκλοφόρησε στη σειρά της «Βιβλιοθήκης Μαρασλή» ένας τόμος με *Ρωσικά διηγήματα*, όπου έχουν συμπεριληφθεί και διηγήματα του Κορολένκο. Η μετάφραση στα ελληνικά έχει γίνει «από κάποιον κ. Λέφα που ζει στην Οδησό». Στην περίπτωση που ο Κορολένκο δεν έχει αυτόν τον τόμο, ο Λυκιαρδόπουλος προθυμοποιείται να του τον παραγγείλει από την Αθήνα. Αναφέρει πως για την έκδοση αυτή δημοσιεύτηκε ένα «βιβλιογραφικό σημείωμα» στον *Ζυγό*, χωρίς να αποκαλύπτει ότι το έγραψε ο ίδιος. Τέλος ευχαριστεί τον Κορολένκο για «την υπόδειξη πού να στέλνονται τα ποιήματα». Κλείνοντας το γράμμα σημειώνει δύο διευθύνσεις: της Τεχνικής Σχολής (μέχρι τέλους Μαΐου) και για το διάστημα πάλι των διακοπών—του Ροστόβ (από τον Ιούνιο μέχρι το Σεπτέμβριο).

Μπορούμε να συμπεράνουμε πως η κυκλοφορία της συλλογής των ρωσικών διηγημάτων σε μετάφραση του Λέφα ίσως να παρεμπόδισε τις προθέσεις του Λυκιαρδόπουλου να ασχοληθεί με την προβολή διηγημάτων του Κορολένκο. Μάλλον γι' αυτόν το λόγο δεν δημοσιεύτηκαν στα *Παναθήναια* σε δική του μετάφραση τα «Φώτα»⁵. Πιθανόν επίσης να είχε κάπως απογοητευτεί από την επικοινωνία με τον Κορολένκο, που δεν ήταν και πολύ ενθαρρυντική. Πάντως η παρουσία του Κορολένκο στα *Παναθήναια* περιορίστηκε τελικά σε ένα ανώνυμο σημείωμα (15.9.1903, σ. 256), από το οποίο φαίνεται είχε ξεκινήσει η άκαρπη τούτη προσπάθεια συνεργασίας⁶.

4. Όπως δηλώνει η σημείωση, μάλλον από το χέρι του Κορολένκο, στο πρώτο φύλλο της επιστολής του Λυκιαρδόπουλου.

5. Ο κόπος του, πάντως, δεν θα πάει χαμένος. Μετά από δύο περίπου χρόνια η μετάφρασή του αυτή με τον τίτλο «Νυχτερινά φώτα» θα δημοσιευτεί στον *Νουμά* (N 172, 13-11-1905).

6. Το σημείωμα αυτό μάλλον ανήκει στον Λυκιαρδόπουλο και εντάσσεται στο πλαίσιο

Όσο για τη μετάφραση των «Ήσκιων», έχουμε βέβαια στα *Παναθήναια* (15.2.1904, σ. 287) μία κάπως αόριστη είδηση πως «μετεφράσθησαν εις την ρωσικήν δύο ποιήματα του Κ. Μαλακάση από τον τελευταίον του τόμον *Ώρες*: οι “Ήσκιος” και “Με το φως της ημέρας”», αλλά δεν γνωρίζουμε, αν οι μεταφράσεις αυτές έχουν δημοσιευτεί. Η σχετική έρευνα εξακρίβωσε ότι ο *Ρωσικός Πλούτος* δεν τις δημοσίεψε. Πολύ πιο ευνοϊκό για τον Έλληνα ποιητή θα αποδειχθεί το κλίμα του *Ζυγού*.

Στον Μαλακάση ο Λυκιαρδόπουλος θα αφιερώσει την πρώτη βιβλιοκρισία του στον *Ζυγό* (στο δεύτερο τεύχος, του Φεβρουαρίου), ένα κείμενο με πολύ αισθητή τη μαθητική σχεδόν υπακοή του στο συμβολιστικό ερμηνευτικό πνεύμα του περιοδικού. Εκεί θα συμπεριληφθεί και η πεζή παράφραση των δύο πρώτων τετράστιχων από το ποίημα «Ήσκιος στο φως» που θα προκαλέσει το προσωπικό ενδιαφέρον του Μπριούσοφ, ο οποίος θα εκδηλώσει την επιθυμία να το μεταφράσει στα ρωσικά. Έχουμε ένα αχρονολόγητο γράμμα του Λυκιαρδόπουλου στον Μπριούσοφ που αρχίζει με την φράση: «Εκτελώ την παράκλησή σας και σας στέλνω το ποίημα του Μαλακάση». Ακολουθούν μερικές οδηγίες για το πώς πρέπει να διαβαστεί το κείμενο (βοηθητική μετάφραση δεν χρειάζεται, γιατί ο Μπριούσοφ ξέρει καλά τα αρχαία ελληνικά) και, σε ξεχωριστό φύλλο, το ποίημα, αντιγραμμένο με το χέρι.

Το καλοκαίρι ο Λυκιαρδόπουλος θα πάει ταξίδι στην Ελλάδα και στο υστερόγραφο του γράμματος προς τον Μπριούσοφ (Αθήνα, 12 Αυγούστου 1904) θα σημειώσει: «Ο Μαλακάσης παρακαλεί να σας μεταβιβάσω την ευγνωμοσύνη του για τη μετάφραση του ποιήματός του».

Τέλος, στις 15-10-1904 τα *Παναθήναια* θα αναγγείλουν πως «το ρωσικόν περιοδικόν *Bessieda*’ εδημοσίευσε τους “Ήσκιους στο φως” του συνεργάτου μας κ. Μαλακάση, κατά μετάφρασιν του γνωστού ποιητού Valery

της συνεργασίας του με τα *Παναθήναια* που τότε περίπου εδραιωνόταν.

«Το ρωσικόν περιοδικόν» *Mir Bojy* του Ιουλίου περιέχει μελέτην του Woljski περί του Ρώσου συγγραφέως Κορολένκο. Το πολύμορφον και θαυμαστόν τάλαντον του Κορολένκο, λέγει, εκτιμηθέν παντού σήμερον, του επιφυλάσσει θέσιν μεταξύ των ενδοξοτέρων ονομάτων της ρωσικής φιλολογίας. Το έργον του συγγενεύει πολύ με τον έργον του Τουργκένιεφ. Και τους δύο χαρακτηρίζει το ίδιον μελαγχολικόν και γλυκύ μείδιμα, το ίδιον σκεπτικόν βλέμμα εισδύον εις τα αόριστα μακρυνά σημεία, εκεί όπου η ζωή περνά ταχεία, άκαμptos εις τας τύχας που διευθύνει, συμπαρασύρουσα τας θλίψεις και την χαράν μας, τα σφάλματά μας και τα πάθη μας. Όσον κακή και ατελής εν τούτοις και αν είναι η ζωή, ο Κορολένκο την αγαπά και δεν αρκούν αι θλίψεις της να καταβάλουν την αισιοδοξίαν του. Αυτή είναι η εκ του έργου του εντύπωσις».

7. Τεύχος Σεπτεμβρίου (1904), σ. 865.

Μια ελληνική παρουσία στο χώρο του ρωσικού συμβολισμού

Brusoff, αρχηγού των ρώσων συμβολιστών».

Κλείνοντας θα ομολογήσω ότι μου είναι δύσκολο να απαλλαγώ από μια έμμονη ιδέα: πόσες πιθανότητες είχε αντί του Μαλακάση, είτε παράλληλα με αυτόν να παρουσιάζόταν από τότε στα ρωσικά γράμματα ο Καβάφης. Η σκέψη αυτή δεν είναι και τόσο αυθαίρετη, όσο μάλλον φαίνεται την πρώτη στιγμή. Έχει αρκετό φιλολογικό έδαφος και μπορεί να αποτελέσει θέμα για κάποια μικρή δοκιμή.

